

УДК: 94(=163.41)

ISSN 2217-5687

СРПСКЕ СТУДИЈЕ SERBIAN STUDIES

Књ. 2, 2011 / Vol. 2, 2011

Београд
2011.

Др Бојана Миљковић-Катић
научни сарадник
Историјски институт, Београд
bojana.miljkovic.katic@gmail.com

ПАМЕТНА МАРЉИВОСТ И РАЗБОРИТА ШТЕДЊА¹ (КРИТЕРИЈУМИ ОПТИМАЛНОГ ТРОШЕЊА ПРИХОДА У ВИЗУРИ ВИСОКОГ ДРЖАВНОГ ЧИНОВНИКА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ)*

Апстракт: На основу анализе дневничких записа Николе Крстића приказан је однос према заради и трошењу у српском чиновничком слоју. Учено је да се Крстић није задовољио приходима од плате, већ се систематски бринуо о њиховом повећању давањем кредита и штедњом у домаћим и иностраним кредитним установама, куповином некретнина ради издавања и слично, као и о сигурном улагању вишка новца. Приликом трошења прихода претежно се руководио сопственим задовољствима (изласци, путовања, коцка, жене), али и породичним и друштвеним обавезама. У основи, оправданост трошкова била је за Крстића родно одређена – скоро сви трошкови мушкараца су били неопходни, без обзира на намену, а већина трошкова жена непотребна и усмерена на луксуз.

Кључне речи: приходи и расходи, штедња, улагања, трошкови, чиновници, Србија, 19. век

¹ Наслов је парафраза израза из некролога Милана Ђ. Милићевића: „... Крстић је, рођени сиромашак, пробио се кроз туђ свет, свршио високе школе, и спремио се за корисну службу [...] Доцније пак, у животу, паметном марљивошћу и разборитом штедњом, он је стекао лепо имање [...] да након себе може оставити сјајну задужбину на корист свему Народу Српскому“. М. Ђ. Милићевић, *Ойрошїїај с ѱокојним докїѱором Николом Крстїићем, ѱочасним чланом Академије, на оїелу у Саборној београдској цркви 13-ої јануара 1902. їод. у Беоїраду*, Др Никола Крстић, Споменица издана приликом ступања у живот задужбине покојникове, Београд, 1908, 480.

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Од универзалних царсїава ка националним државама. Друшїивене и ѱолиїичке ѱромене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030)

* * *

Визура високог српског чиновника Николе Крстића о појединим друштвеним феноменима, ма колико била лична, довољно је општа да би омогућила увид у стање и перцепцију тих феномена у време када су настајали дневнички записи, тим пре што аутор не исказује само сопствена гледишта о различитим друштвеним појавама, па и о заради и трошењу, већ и гледишта својих ближих и даљих пријатеља или познаника и бележи њихов однос према новцу и трошењу. На тај начин ублажава се изразита лична визура и дневник Николе Крстића постаје прворазредни извор.

Кроз циклус стицања, трошења и штедње формиран су породични капитали. Стицање је првенствено зависило од образовања, друштвеног статуса и способности да се постојећи капитал разним поступцима увећа, а трошење од прихватљивих (и неприхватљивих) друштвених и личних потреба. Од односа између задовољених потреба и утрошених прихода зависило је да ли ће део прихода претећи (бити уштеђен или употребљен за ново стицање). У том контексту постаје релевантно питање критеријума оптималног трошења прихода.

Када је у питању однос према заради и трошењу, Никола Крстић је концентрисан на две породице – сопствену и породицу Софије Маринковић, удовице његовог пријатеља Вука Маринковића, а донекле и на ширу породицу Софије Маринковић, будући да је њу сматрао одговорном не само за формирање Софијиног односа према новцу и трошењу, већ и за непосредне утицаје и друштвени притисак на удовичин начин живота, а самим тим и на трошкове које је он претпостављао. Љубав коју је према њој осећао и жеља да учествује и колико је год могуће контролише њен живот концентрисали су Крстићеву пажњу на најситније детаље њеног породичног живота и, посебно, на сегмент трошкова живота, који је Софија Маринковић настојала да сачува само за себе, чак и у тренуцима највеће блискости.

Обе породице биле су сличног друштвеног положаја до смрти Вука Маринковића (1859). Без обзира што у *Дневнику* има назнака да је и за Вуковог живота породица Маринковић делом живела и на кредит, односно изнад својих материјалних могућности, ипак није имала озбиљније материјалне проблеме. На то указује податак да се на трошкове путовања и боравка у бањи могло потрошити и до 1.000 дуката.² Међутим, Вуковом смрћу материјални положај те две породице нагло је почео да се разликује, јер је приход његове породице био сведен на пензију од 5 аустријских дуката и прилично неизвестан приход

2 Како се Крстић изразио, Софија Маринковић узалуд потроши 1852. године на пут и боравак у Новом Саду, Будиму и некој бањи, вероватно царској бањи код Будимпеште, „1.000 # [аустријских дуката – Б. К.] тумарајући којекуда“, Н. Крстић, *Дневник. Приватни и јавни животи*, II (6. јануар 1863 – 8. април 1864), приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд, 2005, 80.

од камате на главницу (тзв. капитал) оставинске масе.³ Капитал масе износио је 1868. године око 500 дуката.⁴

Крстићеви приходи, напротив, у међувремену су осетно повећани, што га је ставило у позицију да финансира поклонима или наводним позајмицама различите трошкове Софије Маринковић. Недуго по смрти Вука Маринковића, постављен је за начелника у Министарству унутрашњих дела и добио је вишу плату од оне на Великој школи, а убрзо се вратио на Велику школу као хонорарни професор.⁵ Од прилога у различитим листовима остваривао је високе хонораре, а освајао је и књижевне награде.⁶ Са службених путовања у иностранство, без обзира што се редовно вајкао да је без новца, очигледно му је претицало,⁷ а током тих боравака у иностранству остајала му је и непотрошена плата.⁸ Након куповине куће и дућана, издавао их је у закуп и на тај начин такође повећавао приходе.⁹

3 Приход од камате изгледа се кретао између 5 и 17 дуката. Наиме, јуна 1860. године још није био досегао 10#, а до Митрова дана 1862. требало је да износи 17 дуката, док је августа 1868. износио 5 дуката; Н. Крстић, *Дневник. Приватни и јавни животој*, I (31. децембар 1859 – 31. децембар 1862), приредили А. Вулетић и М. Јагодић, Београд, 2005, 122, 266; Н. Крстић, *Дневник. Приватни животој*, II (3. јануар 1867 – 31. децембар 1874), приредила А. Вулетић, Београд, 2007, 174.

4 *Дневник. Приватни и јавни животој*, II, 202.

5 Хонорар, односно плата, за предавања из грађанског законика, судског поступка у грађанским парницама и из стечајног поступка на Великој школи 1871. године износио је 500 талира. *Зайисници седница Министарској саветија Србије 1862–1898*, приредио Н. П. Шкерковић, Београд, 1952, 83.

6 Награда Матице српске за Крстићев рукопис о историји српског народа (који је, према мишљењу Стојана Новаковића послужио као основ за Крстићев уџбеник *Историја српској народа* (Београд 1862), износила је 70#; *Дневник. Приватни и јавни животој*, II, 79; С. Новаковић, *Др Никола Крстић, животој му и рад*, Др Никола Крстић. Споменица издана приликом ступања у живот задужбине покојникове, Београд, 1908, 34–35. У „Видовдану“ Милоша Поповића објављени прилог требало је да буде хонорисан са 20 талира по табаку, допис са 50 форинти, а уводник са 1#. Први хонорар за чланке у „Видовдану“ износио је 12#; награда, тј. хонорар за рукопис Географија 30# итд. *Дневник. Приватни и јавни животој*, I, 150, 154, 177, 192–193, 225; *Дневник. Приватни и јавни животој*, II, 98.

7 Приликом дипломатске мисије у Пешти 1861. године, Крстић је тврдио: „С новцима излазим зло на крај. Гледају да одем данас грофу Андрашију, па ћу да о том напишем извешће и да докажем да ће ми требати овде задржати се до 15. идућег месеца [јула – Б. К.], не би ли опет што новаца добио. [...] Тад бих се мало поткрепио у новцима, који сам доста потрошио“. Међутим, по окончању мисије имао је довољно новца да отпутује не само у Бају, на састанак с пријатељем Мравоићем, већ и у Беч (на недељу дана), а након повратка у Пешту, имао је довољно да поново отпутије у Бају. Затим се спустио до Новог Сада и, тек након задржавања у том граду, вратио се у Београд. *Дневник. Приватни и јавни животој*, I, 178–179.

8 Крстић је крајем 1865. имао уштеђених 100# у готовини и скоро исто толико од три непотрошене плате током боравка у Француској. Н. Крстић, *Дневник. Приватни животој*, I (9. април 1864 – 31. децембар 1866), приредила А. Вулетић, Београд, 2007, 270.

9 Закуп старе куће, издате на три године једном лицитару (колачару), износио је 2,5 аустријска дуката месечно; закуп, тачније – пазакуп, стана у Крстићевом квартиру у тзв. Старом здању чак 3 дуката месечно, за пазакуп стана 1867. године тражио је чак 7#, док је од закупа два дућана на Зереку очекивао 70–80 дуката годишње. *Дневник. Приватни животој*, II, 153–154, 202, 439.

Крстић се марљиво бринуо о редовном повећању сопствених прихода и о сигурном улагању вишка: позајмљивао је новац уз камату и учествовао у компликованом систему откупа и продаје облигација.¹⁰ Сам је ретко зајмио новац, најчешће ради куповине некретнина. Након отварања Управе фондова (1862), одатле је узимао кредит и ту је улагао новац. Тако је поступио при куповини куће коју је продао 1868, а и новац од продаје те куће уложио је опет у Управу фондова на штедњу. Ипак, повремено је подизао уложени новац и давао га на зајам приватним лицима.¹¹ Приход је остваривао и од камата на обвезнице државних зајмова, које је дуги низ година куповао, најпре стране (претежно угарске), а касније и домаће. Најчешће је куповао обвезнице лутријских зајмова, вероватно стога што су поред редовне камате омогућавале и добијање згодитка и што су обично имале мању номиналну вредност од осталих државних обвезница.¹² Куповао је и акције привредних друштава, али у *Дневнику* нема назнака да ли је и колику дивиденду наплатио.¹³

„Паметна марљивост“ у обезбеђивању прихода ограничавала се углавном на приходе самог Крстића. Ни он ни званични Софијин тугор Теодосије Мравовић нису били ни приближно брижљиви при руковању њеним приходима. Иако је Софија Маринковић повремено издавала стан у закуп и примала на кост,¹⁴ већина њених прихода притицала је од камате на кредите различитим

10 *Дневник. Приватни животои*, I, 337; *Дневник. Приватни животои*, II, 162, 176, 187.

11 Сам је забележио, поред осталог, да је из масе Софије Маринковић позајмио 180 дуката, да је Управи фондова дуговао на име интереса (камате) за узети кредит ради куповине куће 5 дуката [месечно – Б. К.], као и да је новац од продаје те куће уложио опет у Управу фондова. Из Управе фондова узео је 100# да би их позајмио пријатељу Ђорђу Натошевићу. *Дневник. Приватни животои*, II, 161, 164, 177.

12 Обвезнице лутријског зајма (тзв. лутријске обвезнице) биле су јако популарне, јер су гласиле су на мање суме новца и доносиле солидан лутријски добитак, због чега су лакше продирале у шире слојеве финансијске публике. Тако је, на пример, у првом лутријском зајму у Србији (из 1881. године), који је номинално износио 30 милиона франака, за добитке издвојено 2,5% камате. Обвезнице поменутог лутријског зајма номинално су гласиле на 100 динара, док су обвезнице железничког зајма из 1881. номинално гласиле на 500 динара. М. Недељковић, *Историја српских државних дугова*, Београд, 1909, 45, 63, 79.

13 *Дневник. Приватни животои*, II, 187, 361, 368, 399. Крстић је нотирао и податак да је кнез Милош Обреновић 1860. године купио 200 акција од 500 франака номиналне вредности француског друштва за пловидбу Дунавом и експлоатацију Мајданпека. *Дневник. Приватни животои*, I, 39.

14 Поред прихода од пензије, Софија Маринковић имала је и приход од винограда у околини Новог Сада, који је доносио око 20# годишње. *Дневник. Приватни и јавни животои*, II, 109. Када су у питању приходи, треба указати на необичну околност да је средином XIX века у грађанском друштву било уобичајено да се и најмањи вишак стамбеног простора издаје, чак и када је стан био изнајмљен, а не властити, као и да су многе грађанске породице примале пријатеље, познанике или ђаке „на кост“, односно на редовну плаћену исхрану. Тако је и Софија Маринковић издавала у закуп (пазакуп) део стана, а чиниле су то и породице које нису имале ограничене приходе, као њена. Породица њене сестре Дафине Натошевић, која је имала довољно новца да издржава сопствене коње и кола, такође је издавала стан у пазакуп. И сам Крстић, као што је поменуто, издавао је у пазакуп сопствени изнајмљени стан. Софија Маринковић је и примала на кост, најпре Николу Крстића, с којим је била у посебним односима, а касније и његовог штићеника. Крстић је, пак, примио на кост сестру свог пријатеља Мра-

клијентима. Позајмљене суме кретале су се од десетак до неколико стотина дуката, а о томе ко ће и колики кредит добити одлучивали су Мраовић и Крстић. Готово целокупна главница била је дата „под интерес“.¹⁵

Међутим, знатан део дужника није плаћао ни камату ни главни дуг. У Србији су дугови од неуредних дужника могли да буду судски наплаћени, али због небриге татора већина позајмица Софије Маринковић није била судски обезбеђена, због чега је претила опасност да капитал буде упропашћен. То је драматично дошло до изражаја након бомбардовања београдске вароши (1862), када је Софија избегла у Нови Сад. Ангажовањем и заслугом Николе Крстића, дугови су осигурани судским интабулацијама и другим правним средствима.¹⁶ Немар татора према имовини штићеника није, изгледа, био неуобичајен, док му је подлегао иначе веома савесни Крстић. Наиме, Крстић је био татор над имањем које су наследила деца Анке Константиновић – Симка, Катарина и Милан и над цивилном листом малолетног краља Александра Обреновића након абдикације његовог оца Милана. Кнезови Михаило и Милан Обреновић били су задовољни Крстићевим таторством.¹⁷ Можда је Крстићевом немару допринела и околност да није био званични старатељ над имањем Софије Маринковић. Истина, тачне обавезе татора нису биле прецизиране законима, што је остављало широко поље за немар, а отварало је и могућности за различите малверзације.¹⁸

Крстићев однос према трошењу био је родно одређен. Готово редовно, оправданост трошкова изван неопходних за издржавање породице одређивана је према томе да ли их чине жене или мушкарци. При томе су жене начелно биле оне које „прекомерно троше“, а мушкарци они који оптимално и разборито троше. Примера у *Дневнику* је безброј. Крстић је, на пример, оптуживао Дафину (Нану) Натошевић, сестру Софије Маринковић, када је организовала вечерњу забаву да чини расходе који превазилазе њихове могућности, а убрзо након тога породица Натошевић имала је довољно новца да купи кућу.

овића, а неком ђаку из унутрашњости обезбедио је кост за месец дана (истина, није јасно да ли код некога пријатеља или у механи), који се није поново јавио да искористи обезбеђену помоћ. *Дневник. Приватни и јавни животој*, I, 41, 71, 103, 187, 191, 199, 233, 239, 366, 439.

15 Крстић је једном забележио да је Мраовић „узео све новце од Маринковићке и дао их под интерес 1# = 5 форинти [и] 75 крајцара“, више пута је бележио коме су и колике суме дате, а само једном да њени „новци [...] стоје сад без интереса“. *Дневник. Приватни и јавни животој*, I, 124, 210–211, 214; II, 144, 150, 154, 156.

16 Крстић се вајкао да му је Маринковићка, избегавши из Београда, предбацивала: „...чим је добила прилику писати ми, посла ми жестоко писмо, бедећи ме да сам ја крив што су јој интабулације [облигације – Б. К. (очигледна Крстићева омашка)] неинтабулиране. Ја интабулирах све облигације, уредих послове, шиљах новаца и тешком муком измирисмо се“. *Дневник. Приватни и јавни животој*, II, 75; *Дневник. Приватни животој*, I, 359–360.

17 С. Новаковић, *Др Никола Крстић, животој му и рад*, 76–77.

18 *Дневник. Приватни животој*, I, 346, II, 220.

Различито су вредновани чак и исти издаци за исту сврху, када су их чинили мушкарци и жене: Крстић је сматрао да Софијина кћи Кристина „немилице троши“ када је сладоледом частила две пријатељице, а сасвим оправданим трошком када је сам частио сладоледом Крстину, Нану и те исте пријатељице и поред тога припремио вечеру за то исто друштво.¹⁹

Основни неспоразум око начина трошења новца између Крстића и Маринковићке настао је због различитих приоритета. Он је сматрао да је штедња приоритет њене породице, и не само њене,²⁰ а она да је приоритет одржавање постигнутог животног стандарда. Стога је већину њених издатака сматрао излишним, повремено чак и плаћање служавке, куvariце или шваље, а нарочито издатке због соареа, игранки, визита, повремено и балова. Руководио се свешћу да друштвени ред налаже да се и у сопственом дому они организују, за шта редовни приходи Маринковића нису достајали. Увек је формални мотив осуде био прекомерни и непотребни трошак. Стварни мотив често је била љубомора (јер већини тих догађаја није присуствовао), која се као мотив нарочито уочава када су у питању били Софијини одласци и задржавања у Новом Саду код родбине или путовања због лечења у бањи.²¹ Посебно је лamentsирао над претераним трошковима око набавке намештаја, спреме и остале опреме приликом Крстинине удаје.²²

Суштински, Крстић је осуђивао одржавање породичног друштвеног статуса без финансијског покрића, али је истовремено осуђивао и дружења Маринковићеве с породицама нижег друштвеног ранга, која су чинила већину њених друштвених веза до пресељења Натошевића у Београд.²³ Међутим, животом изнад нивоа финансијских могућности Софија Маринковић створила је

19 *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 83, 180; *Дневник. Приватни животи*, II, 310. Сличан третман у Крстићеву визури имали су и свакодневни трошкови исхране. Сматрао је непотребним издатком ма како безначајно малу суму новца дату за вишак намирница, чак и када се радило о куповини две, а не једне лубенице. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 89, 124.

20 Крстић је, говорећи о шабачком професору Петру Кречаревићу забележио: „... он троши све што добија, не осврћући се на будућност“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 117. Слично схватање о штедњи као приоритету удовичке породице имао је и Маринковићкин тотор Мраовић. На Крстићеву напомену како ће Софији бити тешко „остављати на страну и кад буде имала веће приходе“, Мраовић је опсовао. „Ј...м јој закон, ако неће да штеди“, а другим поводом Крстић је оценио Мраовићев став: „Њему је главно да чува новце да не троши, њему је додијало давати“. *Исто*, 220, 266.

21 Карактеристичан је Крстићев однос према визитама. Иако је сам скоро свакодневно, а повремено и више пута дневно, боравио краће или дуже време код Софије Маринковић у стану, а касније, када су њихове везе разлабиле, у породицама других пријатеља и познаника, своје понашање није сматрао неодговорним, али је њене изласке у женска друштва осуђивао, сматрајући да ометају нормалан живот породице (рад у кући, учење деце и слично).

22 *Дневник. Приватни животи*, I, 197, 210, 224.

23 „Данас беше [Маринковићка – Б. К.] цело по подне, до вечера, код неке познанице. Чудно је и то да тражи све лош[и]је од себе, а нипошто неће да се дружи са себи равнима, или с бољима“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 238.

утисак да јој је кћи, иначе стасала за удају, „девојка с новцима“;²⁴ у чему би се могао и тражити мотив њеног инсистирања на обезбеђивању свих релевантних статусних симбола: одласци колима и у одговарајућим тоалетима на бадове и вожње Топчидером, украси од природног цвећа на балским хаљинама, учење језика и клавира, поседовање клавира одређеног квалитета и др.²⁵ Тих погодности, које су уживале и остале породице високих државних службеника, Софија Маринковић није хтела да се лиши ни по цену повремених свађа с тутором и Крстићем или очајања због недостатка новца.

Да би обезбедила те погодности Софија Маринковић морала је да се ослони на трошење прихода унапред и помоћ у новцу и поклонима, као и на класичне новчане позајмице. Извор позајмица остао је непознат, а располагање приходима унапред, потребне ствари и новац обезбедио јој је Крстић.²⁶ Његова помоћ проистицала је из пријатељских осећања према породици и покојном пријатељу. Међутим, она није била несебична. Напротив, била је у највећем степену инструментализована и претпостављала је уважавање његових жеља и прохтева, снисходљивост и потпуни увид у породични живот Маринковићевих и он је знао да је ускрати уколико му није било удовољено. И његова финансијска помоћ другим особама женског пола (сестри, пријатељицама, познаницама, па и љубавницама) такође је у великом степену зависила од тога колико су му удовољавале. Чак би се могло рећи да је, бар у неким случајевима, заузврат очекивана корист – емотивна, путена или друштвена.²⁷ За њега, а вероватно и за остале мушкарце његовог ранга, поклон је био награда за љубазност и податност, иако је често био свестан да жене чине пријатељске гесте из користољубља.²⁸

24 “Додадох још и то да Крстину сматрају као девојку с новцима, па и то даје правац говору оних који су противни [њеној удаји за апотекара Делинија – Б. К.]“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, II, 207.

25 *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 222.

26 *Дневник. Приватни животи*, II, 174, 190.

27 Обрачунавајући јануара 1863. године трошкове око помоћи Софији Маринковић током друге половине претходне године, Крстић је грешком вишеструко увећао издатке (уместо око 48#, учинило му се да је потрошио више од 120#) и у том расположењу приметио: „Страшни издаци, нисам им се надао. Жртве велике, заиста такве нико не чини! Па оће ли бити бар користи за мене, или њих? Бог зна и пре не верујем, него верујем“. Другом приликом је приметио: „Да ми је Кристина јавила како је она [Софија Маринковић] расположена, јер сам је питао да ли се срди Маринковићка, шта говори etc., бих јој послао [3# за пут у Беч – Б. К.]; али кад она неће да буде умиљата нимало, не могу ни ја да радим за њу што, премда најмања умиљатост била би довољна да ме добро према њој расположи“. *Дневник. Приватни животи*, II, 10, 79.

28 Крстић је за Маринковићку једном забележио: „Мислим, што има кад веће потребе, све се више тад приближује и оданија је. Треба ли зар дакле да желим да јој зло буде, па да према мени буде добра? Не, не, то нећу“, док је други пут за Крстину приметио: „Кристина је љубазна дост, али и то је површно и рекао бих не искрено, него притворно. Међутим, прија ми њена љубазност, мила ми је и радујем јој се“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 290, 314, 24, 76, 79–80, 316.

Значајан део расхода у друштвеним круговима којима је припадао Крстић чиниле су визите, ручкови, вечере, вечерње забаве, игранке за одрасле или за децу која дорастају за балове, па и балови (које су приређивале поједине породице, не само поводом свадбених свечаности),²⁹ изласци у кафане или вечере у ресторанима (Касини, на пример), одласци у позориште, вожње колима до Топчидера или Раковице.... Та задовољства начелно нису била јефтина, изузимајући послужења током визита.³⁰ Са мањим или већим задовољством присуствовао је Крстић тим друштвеним догађајима, па и сам организовао ручкове и вечере за пријатеље, повремено и за већа друштва. Ти издаци су обезбеђивали примерен друштвени статус и стога их је сматрао неопходним. Истина, доводио је у питање издатке око куповине ложе у позоришту, па и неке друге, када су их чинили чланови породице Маринковић – Натошевић, мада је и сам размишљао о трошењу за исте намене.³¹

Двострука мерила оптималног трошења нарочито су уочљива код трошкова због друштвених и личних потреба мушкараца. Крстић код мушкараца није запажао склоност ка излишним трошковима, уз услов да нису чињени на дуг. Ни карташке губитке, чак ни велике,³² није сматрао непотребним трошком, мада се устезао да сам троши веће суме на карташке игре. Ни трошкове осталих задовољстава која је желео да си приушти није сматрао непотребним и није их се одрицао, чак ни када је констатовао да троши више него што зарађује.³³ Прекомерно трошење мушкараца приметио је једно у понашању шабачког професора Пере Кречаревића, брата свог пријатеља Павла, и Маринковићкиног сина Иве током студија у Бечу. Првог је осуђивао због дугогодишњег живљења изнад сопствених могућности, ради чега је запао у дугове, а није био спреман да смањи трошкове како би се из њих извукао.³⁴ За кицошке склоности и рас-

29 *Дневник. Приватни живоић*, II, 430.

30 Једна вечера за 14 особа, донета кући из кафане, стајала је 7 дуката – више од пензије удовице професора Велике школе. Пола ложе у Народном позоришту у Београду коштало је 1869. године око 10#. *Дневник. Приватни живоић*, II, 107, 109, 296.

31 Крстић је одустао од куповине ложе у позоришту стога што је имао бесплатно место, добијено за награду. *Дневник. Приватни живоић*, II, 188, 296.

32 Без икаквог коментара забележио је да је Илија Коларац једном приликом на картама изгубио, према једној верзији догађаја 50–60 дуката, а према другој чак 300 дуката. *Дневник. Приватни и јавни живоић*, II, 229. Сам је често на картама губио између једног и пет дуката.

33 “С новцима зло излазим на крај. Ухватио сам рачун па видех да ми за овај месец до 15 # иде преко месечине [месечне плате, односно прихода – Б. К]. Ако тако пође и даље, зло ће бити. [...] Треба ми се узети на ум, јер ако се не тргнем у трошковима, на зло ће изаћи“, вајкао се Крстић. *Дневник. Приватни и јавни живоић*, I, 147, али је све остајало на томе: „Хтео бих да од овог пута [дипломатске мисије у Пешти – Б. К] оставим на страну неку крајцару, али нек враг носи све, кад се не може“. *Дневник. Приватни и јавни живоић*, I, 174.

34 Његово понашање Крстић је описао на следећи начин: „Место да се стегне па да плати дугове, он троши све што добија, не осврћући се на будућност. [...] Налази се у крајњој невољи, тако ми пише. И он је луд, троши кад има без разлога, прави дугове, па не може да изађе на крај“. *Дневник. Приватни*

калашан живот другогa, међутим, одговорном је сматрао мајку, у чијој кући се формирао Ивин однос према животу и новцу.³⁵

Путовања су чинила готово редовне трошкове друштвеног слоја коме је Крстић припадао. Путовало се код рођака и пријатеља или ради послова и лечења. Дужи боравци у гостима обично су били праћени уклапањем гостију у друштвене везе домаћина, које су пратили на баловима, беседама, купањима, изласцима у ресторане итд. Ради лечења често се путовало у иностране бање. Лечења у иностраним бањама била су тако популарна да су се у некимa од њих, попут Базјаша у Влашкој, сусретале бројне београдске породице из високог друштва.³⁶ Становало се у хотелима, гостионицама и у приватном смештају, а у градовима са српским становништвом одседао се код пријатеља и познаника. Ови боравци су до почетка седамдесетих година XIX века изградили прилично оштре критеријуме комфора код припадника високог чиновничког слоја, због чега их домаће бање нису задовољавале.³⁷ Тешко је проценити колико су трошкови путовања и лечења оптерећивали кућни буџет, али је извесно да их нико није сматрао непотребним. Изгледа да су мушкарци од свих потреба жена, највише разумевања имали за њихову потребу да бораве у бањама, па су им боравак омогућавали и када сами нису могли да их прате.

Занимљиво је да су сасвим различит третман у Крстићевој визури имали трошкови за задовољавање сопствених друштвених (и личних) потреба од трошкова свакодневног живота. Колико год био попустљив према својим потребама да дарује, купује, троши на гошћења, картања, задовољства са женама, готово исто толико био је крут у поштовању утврђених месечних трошкова за издржавање, посебно након што је преузео бригу о деци своје сестре. Истина, с том сумом за свакодневне трошкове морала је да калкулише његова рођака и домаћица Ката. Трошкове породичног живота, утврђене на 10 дуката месечно, био је спреман да повиси, и то веома мало, само у заиста изванредним приликама – уколико је изненада добио више гостију у време крсне славе.³⁸

Значајан део градских породица, па и чиновничких, трошио је приходе и на издржавање чланова шире породице, најчешће родитеља који нису живели

живој, I, 117; 92–93.

35 *Дневник. Приватни живој*, I, 185; *Дневник. Приватни живој*, II, 74, 188, 349, 359, 405, 414.

36 *Дневник. Приватни и јавни живој*, II, 58, 61, 178–179.

37 „Овде нема угодности и ја се хоћам већ други, трећи дан одлазити одовуд у Бузјаш, па и кола погодих и дадох 1# капаре, ал љубазност домаћице, госпође Наумовићке Милеве, задржа ме. Сад се купам сваки дан ујутро рано“, забележио је Крстић о боравку у Брестовачкој Бањи 1870. године. *Дневник. Приватни живој*, II, 347.

38 *Дневник. Приватни живој*, II, 199, 254. Вративши се једном приликом с путовања, Крстић је констатовао да је Ката потрошила два дуката више од предвиђених месечних трошкова, али није био спреман да тај вишак доплати, већ је тражио да она од новца предвиђеног за следећи месец уштеди недостајући део. Мраовић је сматрао да је за нормалан живот Маринковићкине породице довољно 17# месечно. *Приватни и јавни живој*, I, 266.

у месту, али и других блиских сродника. Очекивало се да економски успешан члан породице учествује у издржавању родитеља и женских чланова породице – сестара или њихове деце, чак и када су лични односи међу њима били нарушени. Та очекивања Крстић није изневерио, па је не само слао новац родитељима, а нарочито мајци након очеве смрти, већ је помагао и сестри, чији је начин живота осуђивао.³⁹ Чак ју је и примио у кућу, након што је остала без средстава за живот, а када се (због непознатих околности) она иселила, преузео је, као што је поменуто, бригу о издржавању њене деце и, поред тога, финансирао њено школовање за бабицу, како би јој и на тај начин помогао да обезбеди егзистенцију.⁴⁰

Породице имућних чиновника бринуле су и о малолетној деци даљих сродника или пријатеља или о сирочади, мада није увек јасно да ли су родитељи и старатељи за бригу о њиховом издржавању плаћали или су их издржавали домаћини. Тако је, на пример, Лазар Арсенијевић Батакала у кући држао унуку Милицу, а сам Крстић дуже време живео је са штићеником Пајом Стрејићем, сирочетом без оца и мајке, примајући за бригу о њему месечну накнаду од шест дуката. Код Крстића је неко време био и ђак Милан.⁴¹

Међу високим државним чиновницима средином XIX века штедња је била неодвојиво везана с улагањем. Тиме је отворена непремостива разлика у односу према штедњи између мушкараца и жена. Правна неспособност жена у Србији за привредну делатност условила је и однос друштва према штедњи жена. Друштво је од жена очекивало да штеде ограничавајући своје потребе или потребе целе породице, али не и да на било који начин располажу уштеђевином, а камо ли да је улажу у пословање, чак и оно најједноставније – у приватне позајмице. Њиховом евентуалном уштеђевином располагали су мушкарци – очеви, мужеви, тутори – и оне нису доносиле одлуке о начину употребе уштеђевине. Судаћи према односу Мраовића према приходима Софије Маринковић, оне нису доносиле ни одлуке о томе колики део прихода треба да буде уштеђен, већ су то чинили тутори. Истина, тутори често нису инсистирали на поштовању својих одлука, ограничавајући се у случају њиховог непоштовања на грдње или претње одустајањем од туторства, а понекад су се одлучивали и да прикрију део прихода, третирајући га као неопходну штедњу.⁴² Сматрало се да жена штеди ако у потрошњи не испољава „несмотрености

39 И Кристина, којој је мајка за мираз дала последњи део капитала оставинске масе и почела да живи само од пензије, учествовала је након удаје у издржавању Софије Маринковић, којој „даје у помоћ новца и плаћа за њу конте [признанице на узети новац, рачуни – Б. К], додавши да јој је то тешко јер и сама није при новцу“. *Дневник. Приватни живои*, II, 301.

40 *Дневник. Приватни живои*, I, 335; *Дневник. Приватни живои*, II, 12–13, 25, 75, 79–80, 151, 252, 288.

41 *Дневник. Приватни и јавни живои*, I, 225; *Дневник. Приватни живои*, I, 103; *Дневник. Приватни живои*, II, 42.

42 Крстић је констатовао: „Она неће ни знати да је Мраовић по 3 # задржао од месечног интереса, а

и неумерености“⁴³, а удовица би се, поред тога, „морала ограничити на најмање трошкове, јер ће пропасти и до зла dospети“⁴³.

Будући да жене нису располагале сопственим приходима и да им је најчешће и висина трошкова била унапред одређена, а да су биле под притиском неопходне штедње, лако су и широко развиле манипулативне технике обезбеђивања потребних средстава за задовољавање личних и друштвених потреба. Те технике су, судећи по примерима из Крстићевог дневника, укључивале и брачна неверства ради обезбеђивања додатних прихода.⁴⁴

Иако је Крстић себе сматрао неспособним за штедњу,⁴⁵ његов *Дневник* пружа доста јасан увид у начине и моделе очувања вишка прихода и њиховог увећавања. Штедљиво трошење прихода, шта год ко под тим подразумевао, увек се сматрало пожељним начином понашања, а обавезујућим начином, уколико је мушкарац био ожењен.⁴⁶ Циљ штедљивог трошења било је, као што је и разумљиво, стварање уштеђевине. У друштвеним круговима којима је Крстић припадао владало је уверење да је срамота немати ништа – ни новца ни непокретности.⁴⁷ Почетком шездесетих година XIX века веровало се да

уз то долазе још и друга 2#, те тако свега 5# ићи ће на страну“. *Дневник. Приватни животи*, I, 346, 351; *Дневник. Приватни и јавни животи*, II, 46, 70, 145.

43 Овакав закључак поткрепљују и различите напомене о односу жена (и мушкараца) према новцу. О Људмили (Милеви) Панчић Крстић је забележио: „Сока ми је [...] спомињала како Панчићка пије и како је тамо настао хрђав живот стога што она много троши“; о Нани Натошевић: „Разговор беше о кући и трошењу. [...] Нана не ради добро што троши више но што треба. Ал шта јој драго, кад јој он [муж – Б. К.] не уме да стане на пут“; о Софији Јовшић: „Лакомислена је мало, много троши, господски се држи, а нико не зна како и откуд“, и тако даље. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 81, 298; *Дневник. Приватни животи*, II, 139, 248.

44 Манипулативне технике укључивале су трошење новца без знања татора, односно мужа, примање поклона без знања мајке, односно старатеља, накнадно обавештавање о примљеним поклонима, тајно трошење кућног буџета и прикривање стварних трошкова, наговештавања изванбрачних нежности уз узезање до добијања поклона и слично. Софија Маринковић је током свађе с Крстићем јасно исказала свест да жена манипулисањем добије много више него нормалним понашањем: „Боље би било за мене и више би имали и ја и моја деца да могу бити понизна, притворна, али ме Бог тако преку створио“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 272; 205, 252, 284, 310, 319, 333, 358. Приликом очијукања, кокетирања или дискретног нуђења телесне насладе очигледније је наговештавана потреба за финансијском накнадом, па је, на пример, из разговора са Љубицом, супругом апотекара Теодора Секулића, у коме му је она у шали тражила 1.000# на зајам, а наговестила да би била задовољна и са 100, Крстић закључио: „Ја све то тумачим да је рада сазнати би ли хтео плаћати кад би се пустила у миловање, јер ми и јуче рече: ‘Да, ви оћете муфте’, па тек после додаде: ‘Жале се’“. *Дневник. Приватни животи*, II, 13.

45 „И сам трошим много и улудо“, сматрао је Крстић. Бележећи разговор с Маринковићком о штедњи: „рече што ја не штедим, ја јој казах да не умам“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 117.

46 Говорећи о Кречаревићевом неодговорном односу према трошењу прихода, Крстић процењује и сопствене поступке: „Истина, и сам трошим много улудо, али ја немам жене и деце, па ми то лакше подноси (sic!), мада признајем да зло радим“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I, 117.

47 На Мравивићеве савете да мање помаже Маринковићки, а више да штеди, Крстић је закључио: „И ја сам много пута помишљао да ми треба чувати новац, јер је срамота да немам ништа. Гледају да се узем на ум, па да оставим ове године што новца на страну“. *Дневник. Приватни и јавни животи*, I,

уштеђевина од 300 дуката обезбеђује сигурност у животу самца, док се на „већи комодитет“ породице могло мислити тек када се приходи или уштеда приближе суми од 1.000 дуката.⁴⁸ Владало је уверење да је чиновник Крстићевог ранга у могућности да уштеди од 100 до 150 дуката годишње,⁴⁹ тако да је за комотан живот породице високих државних чиновника било довољно свега неколико година штедне.

Мада је све више трошио и био уверен „да би требало да стиче[м]“, а да му „баш тешко иде тећи“, Крстићева уштеђевина стално се увећавала.⁵⁰ Томе су свакако доприносили увећани приходи (напредовање у служби, дијурне, камате, новац од закупа), али и разборита улагања. Њих се Крстић рано латио и већ 1861. купио је први плац у Палилули, а следећих година још два дућана на Зереку (1868) и две куће, последњу у Господској улици 1869. године. У те куповине уложио је уштеђевину, али је због њих узимао и кредите, као, уосталом, и други припадници његовог друштвеног слоја.⁵¹ Слично су поступили и Натошевићи по доласку у Београд – најпре су купили виноград на Врачару, а потом и кућу (такође на кредит), а готов новац, који је 1869. износио најмање 1.000 дуката, улагали су у приватне позајмице.⁵²

Улагања у непокретности била су најсигурнија улагања и, поред тога, веома профитабилна, јер је вредност некретнина у Београду стално расла,⁵³ нарочито

263.

48 *Дневник. Приватни и јавни живоић*, I, 201–202. Када је приликом припреме пописа становништва процењивано колики би порез требало да држава наплати од одређене вредности поседа или висине прихода, на сличан начин проценили су законодавци квалитет живота који се могао обезбедити на основу одређене вредности имања, односно прихода. *Закон о илаћању њореза њо имућности* из 1861. године предвидео је да породица с имањем које је вредело од 300 до 500 дуката или с месечним приходом од 12 до 20 талира „може удобније живити“, док се с имањем вредним између 500 и 800 дуката (или с приходом од 20 до 30 талира) могло „неке потребе подмирити које неспадају у обичне, а да поред тога имају јошт штогод уштедети“. „Само од доотка свога имања угодно живити“ могли су власници поседа вредног између 800 и 1.200 дуката, док „у благостању живе“ породице с приходом од 50 до 100 талира или с имањем које је вредело између 1.200 и 2.000 дуката. *Закон о илаћању њореза њо имућности*, Зборник закона уредби и уредбени указа, издани у Књажеству србском, XIV, Београд, 1862, 150–153.

49 „Мраовић беше код мене и рече ми што ми много пута казиваше да треба да стечем до 300 #“, а нешто касније, почетком 1862. године, поново му је саветовао „да преко године 100–150# оставим на страну“. *Дневник. Приватни и јавни живоић*, I, 225, 263.

50 Према сопственом прорачуну, Крстић је 1864. године потрошио „67# 730 гроша и 32 форинте“, а 1865. већ „73# 390 гроша и 33 форинте“. Само годину дана касније потрошио је „399# и 5.634 гроша, а 1867. већ „401# и 6.738 гроша“. *Дневник. Приватни живоић*, I, 147, 225, 270; II, 115.

51 Кућа у Господској улици (данас Бранковој) купљена је за 662#, од којих је 300# било обезбеђено приватном позајмицом. *Дневник. Приватни живоић*, II, 247, 249.

52 *Дневник. Приватни живоић*, књ. II, 267. Коста Цукић, који је ради градње нове куће подигао кредит у Управи фондова, заложивши кућу која је процењена на 2.500 #, поступио је на исти начин као и Крстић, односно Натошевић. *Дневник. Приватни живоић*, II, 43.

53 Плац у Београду, који је 1844. године продат за 64 дуката, вредео је при продаји 1870. године чак 1.550 дуката. Плац добијен 1845. за 4 дуката (од којих је с 3 дуката плаћен плац, а 1 дукат положен

након исељења муслиманског становништва 1867/8. године.⁵⁴ Новац уложен у некретнине могао је за годину или две да донесе дотад невиђену добит: На-тошевићи су 1867. купили кућу за 3.050 дуката и продали је 1869. за 4.000.⁵⁵ Крстићеви записи откривају да су након исељавања муслиманског становништва, због откупа многобројних плацева понуђених на продају, као и ради изградње већих објеката на том земљишту формирана ортачка (командитска) друштва (друштва на акције), у које су вишкове новца улагали и чиновници. И сам је у једном од тих друштава имао акције.⁵⁶

Тезаурисање новца међу чиновницима, па чак ни међу пензионерима, обично није практиковано све до дубоке старости или тешке болести. Тек тада су богати чиновници почињали да размишљају о повлачењу улога из привредних друштава. О томе да повуче капитал из камарашије Мише Анастасијевића, на пример, размишљао је Лазар Арсенијевић Баталака 1868. године, већ болестан и у дубокој старости, али је на наговор Крстића и још неких пријатеља одустао. Тек када се разболео, Баталака је уштеђени новац улагао у већој мери у Управу фондова, као најсигурнију кредитну установу у Србији, иако је и даље значајне суме давао и на приватне позајмице.⁵⁷

Паметном марљивошћу и разборитом штедњом, Крстић је стекао имање које је након његове смрти (1902) процењено на 76.000 динара, од којих је на вредност купљених обвезница различитих државних зајмова, привредних и других друштава отпадало око 16.000 динара, а остатак од 60.000 на две куће.⁵⁸ Трагови о куповини тих обвезница постоје у *Дневнику*, као и назнаке да није само он, већ да су и остали високи чиновници и пензионери, куповали обвезнице зајмова и улагали уштеђевине у Управу фондова.⁵⁹ Изгледа да су

у тзв. шпитаљски фонд) од државне комисије која је делила откупљене плацеве на Врачару, продат 1883. за 450 дуката. Други плац стечен на исти начин, добијен је за 1 дукат (шпитаљском фонду) и 3 цванцка. Препродат је 1853. године за 20 дуката, а потом 1859. године за 100 дуката, да би већ 1862. поново био продат за 390 дуката, док је трећи плац добијен на исти начин и за исту цену препродат 1855. за 17 дуката и поново 1859. за 100 дуката. Сличан је био и раст вредности кућа у Београду. Кућа на Теразијама, коју је Стеван Книћанин купио 1846. године од удовице неког Грка за 305 дуката, приликом деобе наследника вредела је 2.400 дуката (због чега је пунолетни наследник исплатио малолетном 1.200 дуката), а већ 1865. године продата је за 3.500 дуката, да би је нови власник још исте године продао Анки Константиновић, рођеној Обреновић, за 3.600 дуката. Р. Л. Веселиновић, *Грађа за историју Београда од 1806. до 1867.* књ. I, Београд, 1965, 80, 89–90, 92–95, 97–98, 101–102, 126–127, 219–220, 234–238, 261–262.

54 *Дневник. Приватни живој*, II, 278.

55 *Дневник. Приватни живој*, II, 92, 110, 114, 227.

56 *Дневник. Приватни живој*, II, 429.

57 *Дневник. Приватни живој*, II, 89–90, 98, 193. Ни до смрти Батлака није повукао капитал из камарашије, па је његова удовица и 1870. наплатила 92# на име „интереса из камарашије“. *Исјо*, 332.

58 Љ. Ковачевић, *Извештај о сјању фонда г-ра Николе Крстића на дан 31. децембра 1907. године*, 516.

59 Лазар Арсенијевић Баталака уложио је 1867. године у Управу фондова 500 дуката, које му је при-

се у круговима високих чиновника најрадије опредељивали да вишак новца уложе у куповну обвезница лутријских зајмова, урачунавајући у добит од инвестиције и могући згодитак.⁶⁰ Због тога је Крстић настојао да поново откупи обвезнице које је морао да прода, како се не би лишио могућности да добије премију.⁶¹ Његов *Дневник* указује на још једну специфичност у улагању: заједничку куповину обвезница лутријских зајмова. Те заједничке куповине биле су вероватно мотивисане околношћу да су номинални износи обвезница били сувише високи за приходе високог чиновништва у Србији. На то упућује Крстићева опаска да је његов добитак од једног „лоза“ био веома мали, због великог броја интересената.⁶²

Крстић није штедео само у Управи фондова. И он и његова рођака и домаћица Ката новац су штедели и у угарским штедионицама. Тако је Ката замолила Крстића да њених уштеђених 18 дуката „пошље[м] у шпаркасу Будимску ил Пештанску“, а и Крстић је имао „књижицу од штедионице“ у Угарској.⁶³

Специфичним видом трошења сматрало се и одлучивање о судбини новца, и уопште имовине након смрти власника. Крстићев *Дневник* је одличан показатељ односа појединца и друштва према располагању имањем у случају смрти власника. Он јасно показује да је најоптималнијим начином располагања стеченим приходом и иметком сматран тестамент и да је у вишим друштвеним слојевима почетком друге половине XIX века постојао одговоран однос власника према судбини имовине након смрти и већ формирана брига о друштвеним потребама српске заједнице.

У вишим друштвеним слојевима било је уобичајено да се имање за живота распоређује тестаментом. Чињено је то не само када је тестатор био без наследника, већ и када је имао децу. Крстић је поменуо тестаменте својих пријатеља

ватни зајмопримац вратио, а приходе својих унука, као што је поменуто, настојао је да обезбеди на тај начин што је октобра 1867. године уложио у Управу фондова капитал од 845#, подељен на четири дела. *Дневник. Приватни живои*, II, 89–90.

60 Већ 1861. Крстић је забележио: „... дадох Јакшићу лозове које смо у заједници узели и опкладисмо се: ја да нећемо, а он да оћемо добити бар 1.000 форинти. Опклада је да плати вечеру ко изгуби. Ја се заиста не бих срдео да изгубим опкладу, а да добијем што на лозове; Н. Крстић, *Дневник. Приватни и јавни живои*, књ. I, 102. Осам година касније забележио је: „Хоћу да пошљем Херцбергу новаца за лозове које у друштву с другима држим“. *Дневник. Приватни и јавни живои*, II, 263, 435.

61 Немајући новац да би позајмио Маринковићки, која је била на лечењу у Угарској, Крстић јој је маја 1863. године послао своја два „лоза“, односно лутријске обвезнице, које су гласиле на угарске банке „Credit. Ser. 314 No 69 и Palfy No 56549 да на та два лоза узму од Herzberga 120 форинти“. Добивши у јуну потврду схватио је: „да их ја треба да искупљујем“. Откупио их је у неколико рата, пославши последњу на други дан Божића 1863. године. *Дневник, Приватни и јавни живои*, II, 70, 82, 190.

62 Тај податак истовремено показује да су и његови пријатељи и познаници, односно други припадници његовог друштвеног слоја, такође куповали обвезнице – заједнички – вероватно стога што још увек нису били спремни да веће суме новца уложе у ту врсту привредне делатности. *Дневник. Приватни живои*, I 232.

63 *Дневник. Приватни живои*, I, 354, 357.

и рођака – међу њима Софије Маринковић, Лазара Арсенијевића Баталаке, Јована Германа, београдског апотекара Теодора (Тоше) Секулића, члана Касационог суда Јакова Димшића, рођака Василија Пластића... У дневнику се уочавају и наговештаји честе праксе вишекратних измена тестаментa или допуњавања већ сачињеног тестаментa.⁶⁴

Посебна тестаментарна брига исказивана је према оставини удовице и малолетне деце, а нарочито женске деце.⁶⁵ Крстић је уочио намеру тестатора да женама остављено имање обезбеде од евентуалног упропашћивања у браку (будући да оне у Србији нису имале право да самостално управљају имањем) и да изаберу добре и одговорне тудоре.⁶⁶ Он такође потврђује да је и у највишим друштвеним слојевима супрузи тестаментарно остављан иметак на два начина: само на уживање, за шта се определио Баталака, или у власништво, као што је урадио београдски апотекар Теодор (Тоша) Секулић.⁶⁷ Нејасно је шта је оставиоца мотивисало да се определи за један или за други начин. Свакако је остављањем имања на уживање оно чувано од расипања, јер је преудајом или смрћу супруге оставиоца њен део припадао осталим правним наследницима (већином деци). Понекад је, међутим, супрузи имање остављано само на уживање и када је већ била стара, па се тешко могло очекивати да се преуда, као у Баталакином случају. Није искључено да је брачна неслога, присутна у позним годинама њиховог брака, битно утицала на одлуке оставиоца да супругу лиши власништва над имањем које су стекли у браку.

Када тестатор није имао директних потомака, Крстић се залагао да иметак буде искоришћен за „какво народно заведеније, како би му се тако сачувало име од заборава док је Српства“.⁶⁸ Сматрао је да ће јавне институције боље од сродника чувати успомену на покојника и уједно увиђао потребу да се из различитих фондова финансирају сиромашни а талентовани Срби, с једне

64 Крстић је повремено бележио да је позиван да потпише измењени тестамент или на разговор о тој теми. Бележио је и сазнања о намери неких пријатеља или познаника да измене тестамент (Илије Милосављевића Коларца, на пример). Да је измена и допуна тестаментa била уобичајена појава сведочи тестаментарна воља самог Крстића. Н. Крстић, *Тестаменти*, Др Никола Крстић, Споменица издана приликом ступања у живот задужбине покојникове, 485–501; *Задужбина Илије Милосављевића Коларца I*, Београд, 1886, 8–10, 24–28.

65 *Дневник. Приватни животој*, II, 69, 86–87.

66 Баталака је, на пример, изменио услове под којима је унукама оставио имање. Оставио им је имање у власништво само под условом да га мужеви интабулирају („Соји и Каји оставља само тако у њихову сопственост оно што ће им припасти, ако њихови мужеви даду довољно гаранције, тј. ако интабулацијом осигурају 1.300 # што су уз жене своје добили“). Према Крстићевом мишљењу, његови „зетови као да нису незадовољни тестаментом“, што би упућивало на закључак да је друштвена клима већ била таква да се већ сматрало оправданим да тестатор максимално заштити имање. Поред тога, да би боље обезбедио управљање имањем, Баталака је тестаментом именовao и трећег тудора – Јована Савића, председника Управе фондова. *Дневник. Приватни животој*, II, 75, 188, 225.

67 *Дневник. Приватни животој*, II, 118, 214.

68 *Дневник. Приватни животој*, I, 78.

стране, и просветна и научна прегнућа већ афирмисаних јавних личности, с друге стране. Он је свог рођака Васу Пластића, након што му је умро пасторак, саветовао да новац завешта новосадској или карловачкој гимназији.⁶⁹ Пластић га је послушао, као и други које је наговарао да оставе имање или да формирају фондове на добробит српског народа – попут Коларца, који је под утицајем Крстићевог пријатеља Косте Цукића основао (1861) Књижевни фонд Илије Милосављевића Коларца, коме је сваке године из имовине исплаћивао 100 дуката.⁷⁰ Након смрти синовца коме је намеравао да остави имање (1876), Коларац је и остатак имања, такође по наговору Цукића и Крстића, оставио Фонду за књижевност (10.000 дуката за финансирање књижевних дела Срба на ћирилици), односно Фонду за универзитет (остатак имања, као основни капитал за отварање и трајно финансирање универзитета).⁷¹ Крстић је био члан одбора задужбине, који је бранио судски оспорен тестамент и оставину од насртаја различитих интересената.⁷² И сам Крстић је, обезбедивши сестричину, која је последња бринула о њему пошто је остао удовац, и оставивши мање легате неким другим српским културним и просветним установама у Србији и Аустроугарској, завештао готово целокупно имање Српској краљевској академији, чији је био почасни члан.

69 *Дневник. Приватни животои*, I, 78; С. Новаковић, *Др Никола Крстић, животои ми у рад*, 79–81, 86–87.

70 С. Новаковић, *Др Никола Крстић, животои ми у рад*, 79–80, 86; *Коларчев народни универзитет*, Споменница о отварању 19. октобра 1932. у Београду, Београд, 1932, 7–8; М. Ђ. Милићевић, *Илија М. Коларац, добротвор српске просвете*, Београд, 1896, 74–75, 78, 83. Према Крстићевом сазнању, причало се да је већ 1861. године Коларац оставио тестаментом „10.000 # на српски универзитет, 10.000 # на књижевне цели уз универзитет и 20.000 форинти на Српску академију у Новом Саду“. *Дневник. Приватни и јавни животои*, I, 233.

71 Поред тога, Илија Коларац је оставио и мање фондове за одређене друштвене потребе српске заједнице, па је тако са Константином Хаџи-Ристићем оставио на управљање Матици српској у Новом Саду посебан фонд за подизање споменика Вуку Стефановићу Караџићу, који је коришћен и за кредитирање Српског народног позоришта у Новом Саду. *Матица српска, Летопис Матице српске*, књ. 120 (1879), 255.

72 *Задужбина Илије Милосављевића Коларца* I, Београд, 1886, 6–7, 14–15, 19; Н. Крстић, *Извештај о радњи одбора задужбине Коларчеве*, на истом месту, 43–44, 46–47, 50, 68–69; *Коларчев народни универзитет*, 8.

SMART DILIGENCE AND REASONABLE ECONOMY (CRITERIA FOR OPTIMAL SPENDING OF INCOME IN VIEWPOINT OF A HIGH CIVIL SERVANT IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA)

Summary:

On the basis of a diary of a high civil servant, Nikola Krstić, the attitude towards money, allocation of income, spending of profit and expanding both income and savings has been shown. It was perceived that in higher civil servant class, whose incomes were not low, apart from economy, systematic work on expanding income was settled. Civil servants lent their money to private persons, and when The Board of Funds was founded, they invested it in saving. They kept savings in foreign credit institutions as well. They invested part of their money into buying securities (state loan bonds) and into trade shareholding companies. Money was spent on buying real estates, mainly houses, with the aim to enlarge income by renting the houses.

Responsible attitude towards money, in Krstić's eyes, and in the eyes of other members of his social group, implied financial support to one's old parents or financial help to other family members, but care for social needs of the Serbian community as well. It was manifested in endeavours for forming and founding the funds for financing culture and education.

It was shown that Krstić's attitude towards spending money was determined mainly by gender – almost all spendings of men, except for taking out loans, were considered justified, while most spendings by women, on the contrary, were considered unnecessary and directed towards luxuries; he expected women to be economical in all circumstances.

